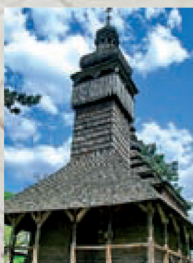

Kárpátalja

1919–2009

történelem,
politika, kultúra

Kárpátalja

1919–2009

történelem, politika, kultúra

Kárpátalja

1919–2009

történelem, politika, kultúra

Argumentum

MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete

Főszerkesztő:
FEDINEC Csilla, VEHES Mikola

Szerkesztőbizottság:
CSERNICKÓ ISTVÁN, OFICINSZKIJ ROMÁN, OSZTAPEC JURIJ, SZARKA LÁSZLÓ, TOKAR MARIAN

Lektorálta:
ABLONCZY BALÁZS, PhD (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest)
GYÁNI GÁBOR, az MTA doktora, az MTA levelező tagja
(MTA Történettudományi Intézet, Budapest)
KOROLY IVÁN, a történelemtudomány doktora (Kárpátaljai Állami Egyetem, Ungvár)
MARCSUK VASZIL, a történelemtudomány doktora
(Vaszil Sztefanik Kárpátmelléki Nemzeti Egyetem, Ivano-Frankivszk)
TÓTH MIHÁLY, a jogtudomány kandidátusa (Ukrán Nemzeti Tudományos Akadémia
Volodimir Koreckij Állam- és Jogtudományi Intézete, Kijev)

A kézirat előkészítését és a kiadvány megjelentetését támogatta:
Kárpátaljai Magyar Oktatásért Alapítvány (Ukrajna)
Magyar Tudományos Akadémia Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete (Magyarország)
Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottsága
(Magyarország)
MTA II., Filozófiai és Történettudományok Osztálya (Budapest)
Oktatási és Kulturális Minisztérium (Magyarország)
Szülőföld Alap (Magyarország)
Ungvári Nemzeti Egyetem Politikai Regionalizmus Kutatóintézete (Ukrajna)

© Magyar Tudományos Akadémia Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, Budapest, 2010
© Ungvári Nemzeti Egyetem Politikai Regionalizmus Kutatóintézete, Ungvár, 2010
© Szerzők, 2010

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás,
illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulásához van kötve.

Olvasószerkesztő:
KÓTYUK ISTVÁN

Az egyes részeket ukránból fordította:
CSERNICKÓ ISTVÁN, FEDINEC CSILLA, GULÁCSY JENŐ, MOLNÁR JÓZSEF

ISBN 978-963-446-596-6

Felelős kiadó Láng József, az Argumentum Kiadó
és Tóth Ágnes, a Magyar Tudományos Akadémia Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete igazgatója
Felelős szerkesztő: Bogdanov Edit
Borítóterv: Hodosi Mária
Tördelte: Nagy Erika és Láng András
Nyomta az Argumentum Kiadó nyomdaüzeme

TARTALOM

AZ ISMERETLEN ISMERŐS KÁRPÁTALJA	15
--	----

I. fejezet

KÁRPÁTALJA (PODKARPATSKA RUSZ) A CSEHSZLOVÁK KÖZTÁRSASÁGBAN 1919–1939

1. <i>A soknemzetiségű Magyar Királyság felbomlása</i>	19
1.1. Előzmények, történeti tendenciák (<i>Szarka László</i>)	19
1.2. A dualizmus kori Habsburg Monarchia strukturális válságai (<i>Szarka László</i>)	19
1.3. A háborús végjáték nagyhatalmi forgatókönyvei (<i>Szarka László</i>)	21
1.4. Területi konfliktusok és nemzeti önrendelkezés (<i>Szarka László</i>)	22
1.5. A történeti Magyar Királyság felbomlása és a keleti Svájc koncepciója (<i>Szarka László</i>)	23
1.6. Csehszlovák, román és jugoszláv katonai akciók (<i>Szarka László</i>)	25
1.7. Az új magyar állam határai és a trianoni békeszerződés (<i>Szarka László</i>)	26
1.8. A Magyar Tanácsköztársaság (<i>Szarka László</i>)	27
1.9. Magyarország meghívása a békekonferenciára (<i>Szarka László</i>)	27
1.10. A trianoni békeszerződés (<i>Szarka László</i>)	28
2. <i>Nemzetállamok az Osztrák–Magyar Monarchia romjain</i>	30
2.1. Békerendezés az első világháború végén (<i>Vidnyánszky István</i>)	30
2.2. A versailles-i békeszerződés (<i>Vidnyánszky István</i>)	32
2.3. Az állami önrendelkezés útján (<i>Vidnyánszky István</i>)	35
2.4. Önrendelkezési elvek és Kárpátalja állami hovatartozásának kérdése (1918–1919) (<i>Vidnyánszky István</i>)	39
2.5. Csehszlovák diplomáciai siker (<i>Vidnyánszky István</i>)	44
3. <i>Kárpátalja társadalmi-gazdasági fejlődése a Csehszlovák Köztársaságban</i>	48
3.1. A csehszlovák állam integráló politikája (<i>Tokar Marian, Fedinec Csilla</i>)	48
3.2. Közigazgatás (<i>Tokar Marian, Panov Alen</i>)	51
3.3. Gazdaságpolitika és társadalomfejlődés (<i>Tokar Marian</i>)	54
3.4. Bankok és hitelszövetkezetek (<i>Tokar Marian</i>)	58
3.5. Turizmus (<i>Sandor Fegyvir</i>)	60

4. <i>Politikai pártok és civil szféra</i>	63
4.1. Parlamenti demokrácia és többpártrendszer (<i>Tokar Marian</i>)	63
4.2. Korszakolás (<i>Tokar Marian</i>)	64
4.3. Politikai pártok programjai és tevékenysége (<i>Tokar Marian</i>)	67
4.4. Parlamenti választások (<i>Tokar Marian</i>)	68
4.5. Társadalmi egyesületek (<i>Tokar Marian</i>)	76
5. <i>Magyar nemzeti pártok és társadalmi egyesületek Kárpátalján</i>	79
5.1. Általános tendenciák (<i>Fedinec Csilla</i>)	79
5.2. Regionális pártok (<i>Fedinec Csilla</i>)	80
5.3. Országos pártok (<i>Fedinec Csilla</i>)	82
5.4. Magyar pártszövetség (1920–1936) (<i>Fedinec Csilla</i>)	85
5.5. Egyesült Magyar Párt (1936–1940) (<i>Fedinec Csilla</i>)	87
5.6. Magyar társadalmi egyesületek (<i>Fedinec Csilla</i>)	89
6. <i>Kárpátalja (Podkarpatszka Rusz / Kárpáti Ukrajna) kérdése a nemzetközi politikában</i>	91
6.1. A müncheni egyezmény (<i>Vehes Mikola, Tokar Marian</i>)	91
6.2. Komáromi tárgyalások (<i>Vehes Mikola, Tokar Marian</i>)	93
6.3. Az első bécsi döntés (<i>Vehes Mikola, Tokar Marian</i>)	94
6.4. Az első kárpátaljai kormány tevékenysége (<i>Vehes Mikola, Tokar Marian</i>)	95
6.5. A második kárpátaljai kormány tevékenysége (<i>Vehes Mikola, Tokar Marian</i>)	98
6.6. Galícia és Kárpáti Ukrajna (<i>Vehes Mikola, Tokar Marian</i>)	100
6.7. Kárpáti Ukrajna politikai rendszere és választások a szojmba (<i>Vehes Mikola, Tokar Marian</i>)	102
6.8. Kárpáti Ukrajna függetlenségének kikiáltása (<i>Vehes Mikola, Tokar Marian</i>)	106
7. <i>A kulturális és művészeti élet intézményei</i>	107
7.1. Oktatás és iskolaügy (<i>Zadorozsnij Volodimir</i>)	108
7.2. Tudomány (<i>Zadorozsnij Volodimir</i>)	110
7.3. A vidék irodalmi élete (<i>Zadorozsnij Volodimir</i>)	111
7.4. Színházművészet (<i>Zadorozsnij Volodimir</i>)	113
7.5. Zene- és képzőművészet (<i>Zadorozsnij Volodimir</i>)	115
7.6. Városépítészet (<i>Zadorozsnij Volodimir</i>)	116
7.7. Kárpáti Ukrajna egyházi ügyei (<i>Vehes Mikola, Tokar Marian</i>)	117
8. <i>Magyar kultúra a két világháború közötti időszakban</i>	119
8.1. Kisebbségi magyar kultúra (<i>Fedinec Csilla</i>)	119
8.2. A magyar kisebbség és az államfordulat (<i>Fedinec Csilla</i>)	119
8.3. Iskola és egyház (<i>Fedinec Csilla</i>)	123
8.4. Irodalom, zene (<i>Fedinec Csilla</i>)	129
8.5. Képző- és iparművészet (<i>Fedinec Csilla</i>)	133

KRONOLÓGIA 1914–1939 (<i>Fedinec Csilla, Tokar Marian</i>)	136
IRODALOM	147

II. fejezet

KÁRPÁTALJA (KÁRPÁTALJAI KORMÁNYZÓSÁG)
MAGYARORSZÁG FENNHATÓSÁGA ALATT
1939–1944

1. <i>A kárpátaljai autonómia kérdése – Teleki Pál kísérlete</i>	157
1.1. Érdekek hálójában (<i>Fedinec Csilla</i>)	157
1.2. Magyar Felvidék kontra ruszin Kárpátalja (<i>Fedinec Csilla</i>)	162
2. <i>A magyar kormány Kárpátalja-politikája</i>	164
2.1. Válság és válságkezelés (<i>Oficinszkij Román</i>)	164
2.2. A Kárpátaljai Kormányzóság (<i>Oficinszkij Román</i>)	170
2.3. A véleményező és indítványozó bizottság szerepe (<i>Oficinszkij Román</i>)	174
2.4. Magas rangú állami vezetők kárpátaljai látogatásai (<i>Oficinszkij Román</i>)	175
3. <i>Etnikai-kulturális összefüggések</i>	178
3.1. Ruszinok (ukránok) (<i>Oficinszkij Román</i>)	179
3.2. Német kérdés (<i>Oficinszkij Román</i>)	182
3.3. Egyéb kisebbségek (<i>Oficinszkij Román</i>)	183
4. <i>Holokausz Kárpátalján</i>	184
4.1. A „zsidótörvények” (1938–1942) (<i>Stark Tamás</i>)	184
4.2. Az 1941. évi deportálások (<i>Stark Tamás</i>)	186
4.3. Gettók és haláltáborok (1944) (<i>Stark Tamás</i>)	187
KRONOLÓGIA 1938–1944 (<i>Fedinec Csilla, Oficinszkij Román</i>)	194
IRODALOM	203

III. fejezet

SZOVJET KÁRPÁTALJA (KÁRPÁTONTÚLI TERÜLET)
1944–1991

1. <i>Kárpátalja kérdése a második világháború végén, 1944–1945</i>	209
1.1. A 4. Ukrán Front és az ellenfelek (<i>Oficinszkij Román</i>)	209
1.2. Achilles-sarok: az 1. magyar hadsereg (<i>Oficinszkij Román</i>)	212
1.3. A Keleti-Kárpátok hadművelet (<i>Oficinszkij Román</i>)	213
2. <i>A szovjet időszak sajátosságai Kárpátalja történelmében</i>	216
2.1. A korszak általános jellemzése (<i>Oficinszkij Román</i>)	216
2.2. Közigazgatási változások (<i>Oficinszkij Román</i>)	217

2.3. Látszatválasztások (<i>Oficinszkij Román</i>)	218
2.4. Nomenklatúra (<i>Oficinszkij Román</i>)	219
2.5. Az első számú vezetők (<i>Oficinszkij Román</i>)	221
2.6. Alternatíva. Ellenzéki mozgalom (<i>Oficinszkij Román</i>)	225
2.7. Ideológiai kampányok (<i>Oficinszkij Román</i>)	230
3. Kárpátontúli Ukrajna, 1944–1946	233
3.1. Preventív szovjetizálás (<i>Oficinszkij Román</i>)	233
3.2. A csehszlovák kormány megbízotti hivatal (<i>Oficinszkij Román</i>)	235
3.3. Kárpátontúli Ukrajna népi bizottságainak első kongresszusa (<i>Oficinszkij Román</i>)	236
3.4. Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa (<i>Oficinszkij Román</i>)	237
3.5. Ukránok a szomszédos államokban (<i>Oficinszkij Román</i>)	241
3.6. A szovjet–csehszlovák tárgyalások és egyezmény Kárpátalja sorsáról (<i>Oficinszkij Román</i>)	242
3.7. Terület- és lakosságcsere (<i>Oficinszkij Román</i>)	244
4. Társadalom- és nemzeti-nemzetiségi politika	245
4.1. Etnikai tisztogatások (<i>Oficinszkij Román</i>)	246
4.2. „Budapest felé fordultak védelemért...” (<i>Stark Tamás</i>)	247
4.3. Munkaerő-toborzás a Donbászra (<i>Oficinszkij Román</i>)	251
4.4. Telepítéspolitika (<i>Oficinszkij Román</i>)	252
4.5. Oroszosítás (<i>Oficinszkij Román</i>)	254
4.6. Népeségmozgás és identitás (<i>Oficinszkij Román</i>)	257
5. Iparosítás és urbanizáció	260
5.1. Gazdasági fejlődés (<i>Oficinszkij Román</i>)	261
5.2. Mit hozott az iparosodás? (<i>Oficinszkij Román</i>)	263
5.3. A Talabor-Nagyág (Tereblja-Rika) Vízermű (<i>Oficinszkij Román</i>)	267
5.4. A városok gyarapodása (<i>Oficinszkij Román</i>)	269
5.5. Ungvár és Munkács mint ipari központok (<i>Oficinszkij Román</i>)	271
6. Mezőgazdaság	274
6.1. Kárpátontúli Ukrajna agrárpolitikája (<i>Oficinszkij Román</i>)	275
6.2. Kollektivizálás (<i>Oficinszkij Román</i>)	277
6.3. Újítások és újítók (<i>Oficinszkij Román</i>)	280
6.4. Gazdaságföldrajzi régiók és vezető mezőgazdasági ágazatok (<i>Oficinszkij Román</i>)	284
7. Állam és egyház	287
7.1. Szekularizáció szovjet módra (<i>Oficinszkij Román</i>)	288
7.2. Egyházellenes intézkedések (<i>Oficinszkij Román</i>)	289
7.3. Romzsa püspök meggyilkolása (<i>Oficinszkij Román</i>)	291
7.4. A görög katolikus püspökség felszámolása (<i>Oficinszkij Román</i>)	293
7.5. Megtűrt pravoszlávok és üldözött reformátusok (<i>Oficinszkij Román</i>)	296

8. Oktatás és tudomány	299
8.1. Óvoda és iskola (<i>Oficinszkij Román</i>)	300
8.2. Magyar oktatásügy és internacionalizmus (<i>Fedinec Csilla</i>)	303
8.3. Szakképzés (<i>Oficinszkij Román</i>)	313
8.4. Ungvári Állami Egyetem (<i>Oficinszkij Román</i>)	315
8.5. Tudományos potenciál (<i>Oficinszkij Román</i>)	318
9. Kultúra, közművelődés	320
9.1. „Ezüstös kor” a kárpátaljai irodalomban (<i>Oficinszkij Román</i>)	321
9.2. A kárpátaljai festőiskola (<i>Oficinszkij Román</i>)	325
9.3. A zeneirodalom és a színház remekei (<i>Oficinszkij Román</i>)	329
9.4. Tömegkultúra (<i>Oficinszkij Román</i>)	331
9.5. Sportélet (<i>Oficinszkij Román</i>)	333
10. Magyar irodalom a szovjet korszakban: hagyomány és újratereztetés	334
10.1. Általános tendenciák (<i>Penckófer János</i>)	334
10.2. Kovács Vilmos tevékenysége, hatása az 1950–60-as években (<i>Penckófer János</i>)	337
10.3. Önazonosság-teremtő szándék az 1970-es években (<i>Penckófer János</i>)	338
10.4. Irodalmi, kulturális élet az 1980-as években (<i>Penckófer János</i>)	340
11. Az első nem kommunista társadalmi egyesületek 1989–1991-ben	342
11.1. A civil társadalom kezdetei (<i>Oficinszkij Román</i>)	343
11.2. Ukrajnai Népi Mozgalom (RUH) (<i>Oficinszkij Román</i>)	347
11.3. Ellenzéki tömegmozgalmak és ellenzéki képviselők (<i>Oficinszkij Román</i>)	348
11.4. A megyei tanács blokádja 1991 szeptemberében–októberében (<i>Oficinszkij Román</i>)	349
KRONOLÓGIA 1944–1991 (<i>Oficinszkij Román, Fedinec Csilla</i>)	352
IRODALOM	367

IV. fejezet

KÁRPÁTALJA (KÁRPÁTONTÚLI TERÜLET) A MAI UKRAJNÁBAN
1991–2009

1. Politikai folyamatok Kárpátalján (1991–2009)	377
1.1. Függetlenség, referendum, autonómia (<i>Osztapec Jurij</i>)	377
1.2. Első szakasz: 1991–1996 (<i>Osztapec Jurij</i>)	378
1.3. Második szakasz: 1997–2002 (<i>Osztapec Jurij</i>)	382
1.4. Harmadik szakasz: 2002–2004 (<i>Osztapec Jurij</i>)	386
1.5. Negyedik szakasz: 2005–2009 (<i>Osztapec Jurij</i>)	390
2. Társadalmi-gazdasági helyzet	393
2.1. Geopolitikai és gazdasági környezet (<i>Lengyel Mihajlo, Zsulkanics Nelja</i>)	393

2.2. Ipar (<i>Lengyel Mihajlo, Zsulkanics Nelja</i>)	395
2.3. Mezőgazdaság (<i>Lengyel Mihajlo, Zsulkanics Nelja</i>)	396
2.4. Energiaellátás, közlekedés, posta és távközlés (<i>Lengyel Mihajlo, Zsulkanics Nelja</i>)	397
2.5. Kereskedelem és külgazdasági kapcsolatok (<i>Lengyel Mihajlo, Zsulkanics Nelja</i>)	398
2.6. Beruházások és építőipar (<i>Lengyel Mihajlo, Zsulkanics Nelja</i>)	398
2.7. Vállalkozásfejlesztés (<i>Lengyel Mihajlo, Zsulkanics Nelja</i>)	399
2.8. Szociális ellátás, egészségvédelem (<i>Lengyel Mihajlo, Zsulkanics Nelja</i>)	400
2.9. Környezetvédelem (<i>Lengyel Mihajlo, Zsulkanics Nelja</i>)	401
2.10. Turizmus (<i>Sandor Fegyir</i>)	401
3. <i>Ukrajna és Magyarország hivatalos kapcsolatainak kialakulása</i>	404
3.1. A kölcsönös megértés útján (<i>Szkiba Ivanna</i>)	404
3.2. Határ menti együttműködés (<i>Szkiba Ivanna</i>)	407
3.3. A vereckei emlékjel (<i>Szkiba Ivanna</i>)	409
4. <i>Magyarország és a határon túli magyarok: Kárpátalja példája</i>	410
4.1. Alkotmányos felelősségvállalás (<i>Milován Orsolya</i>)	410
4.2. Ukrán–magyar vegyes bizottság (<i>Milován Orsolya</i>)	413
4.3. Magyar Állandó Értekezlet (<i>Milován Orsolya</i>)	414
4.4. A státustörvény (<i>Milován Orsolya</i>)	414
4.5. A kettős állampolgárságról szóló népszavazás (<i>Milován Orsolya</i>)	416
4.6. Magyar–magyar Kormányzati Konzultáció (<i>Milován Orsolya</i>)	417
4.7. Regionális Egyeztető Fórum (<i>Milován Orsolya</i>)	417
4.8. Kárpát-medencei Képviselek Fóruma (<i>Milován Orsolya</i>)	418
4.9. „Határon túli magyarság a XXI. században” (<i>Milován Orsolya</i>)	418
4.10. Támogatási rendszer és kapcsolattartás az anyaországgal (<i>Milován Orsolya</i>)	419
5. <i>Demográfia, Kárpátalja népességének etnikai arculata; népesedéspolitika, vándormozgalom, munkaerő migráció</i>	422
5.1. Demográfiai helyzet (<i>Molnár József, Molnár D. István</i>)	422
5.2. Demográfiai politika (<i>Molnár József, Molnár D. István</i>)	425
5.3. A lakosság nemzeti összetétele (<i>Molnár József, Molnár D. István</i>)	427
5.4. A főbb nemzetiségek területi elhelyezkedése (<i>Molnár József, Molnár D. István</i>)	431
5.5. A kárpátaljai népesség anyanyelve (<i>Molnár József, Molnár D. István</i>)	435
5.6. Migráció (<i>Molnár József, Molnár D. István</i>)	438
5.7. Munkaerő (<i>Molnár József, Molnár D. István</i>)	440
6. <i>Etnikai folyamatok Kárpátalján</i>	441
6.1. Kölcsönös egyetértés (<i>Zan Mihajlo</i>)	441
6.2. Nemzeti történelmi emlékezet (<i>Zan Mihajlo</i>)	442
6.3. A nemzetiségi tömegmédiák (<i>Zan Mihajlo</i>)	443
6.4. A Kárpátaljai Nemzeti Kisebbségek Kulturális Központja (<i>Zan Mihajlo</i>)	443

6.5. Nemzeti-kulturális egyesületek (<i>Zan Mihajlo</i>)	444
6.6. A ruszin szeparatizmus (<i>Zan Mihajlo</i>)	446
6.7. A magyar autonomizmus (<i>Zan Mihajlo</i>)	447
7. Kárpátalja politikai szervezetei	447
7.1. Az ukrainai pártrendszer jellemzése (<i>Osztapec Jurij</i>)	449
7.2. Kárpátalja pártstruktúrája (1991–2009) (<i>Osztapec Jurij</i>)	450
7.3. Első szakasz: 1985–1990 (<i>Osztapec Jurij</i>)	453
7.4. Második szakasz: 1990–1995 (<i>Osztapec Jurij</i>)	454
7.5. Harmadik szakasz: 1997–2002 (<i>Osztapec Jurij</i>)	455
7.6. Negyedik szakasz: 2002–2004 (<i>Osztapec Jurij</i>)	456
7.7. Ötödik szakasz: 2005–2009 (<i>Osztapec Jurij</i>)	457
8. Ukrajnai magyar szervezetek	464
8.1. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (<i>Milován Orsolya</i>)	465
8.2. Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség (<i>Milován Orsolya</i>)	468
8.3. Az UMDSZ egyes tagszervezetei (<i>Milován Orsolya</i>)	470
8.4. Magyar Értelmiségiek Kárpátaljai Közössége (<i>Milován Orsolya</i>)	470
8.5. Önkormányzati társulások (<i>Milován Orsolya</i>)	471
8.6. Szakmai érdekvédelmi szervezetek (<i>Milován Orsolya</i>)	471
9. Kárpátalja oktatásügye: általános helyzetkép	472
9.1. Az ukrán oktatási rendszer (<i>Rozlucka Halina</i>)	472
9.2. Az iskoláskor előtti nevelés (<i>Rozlucka Halina</i>)	474
9.3. Az általános középiskola (<i>Rozlucka Halina</i>)	475
9.4. A technikumi oktatás (<i>Rozlucka Halina</i>)	477
9.5. A felsőfokú oktatás (<i>Rozlucka Halina</i>)	477
10. A kárpátaljai magyar nyelvű oktatás rendszere és néhány aktuális kihívása 2009-ben	480
10.1. Kisebbségi oktatás (<i>Papp Z. Attila</i>)	480
10.2. Demográfiai adottságok mint oktatási kihívások (<i>Papp Z. Attila</i>)	481
10.3. Jogi helyzet (<i>Papp Z. Attila</i>)	484
10.4. Óvodai nevelés és oktatás a szórványban (<i>Papp Z. Attila</i>)	486
10.5. Alap- és középfokú oktatás (<i>Papp Z. Attila</i>)	487
10.6. Felsőoktatás (<i>Papp Z. Attila</i>)	494
11. Felekezetek és egyházak Kárpátalján	499
11.1. Pravoszláv egyház (<i>Kicsera Viktor</i>)	499
11.2. Görög katolikus egyház (<i>Kicsera Viktor</i>)	500
11.3. Római katolikus egyház (<i>Kicsera Viktor</i>)	503
11.4. Református egyház (<i>Kicsera Viktor</i>)	504
11.5. Egyéb felekezetek (<i>Sandor Fegyvir</i>)	505
11.6. Új vallási mozgalmak (<i>Sandor Fegyvir</i>)	506

<i>12. Kultúra, művészet, média</i>	507
12.1. Kultúrpolitika (<i>Oficinszkij Román</i>)	507
12.2. Művelődési intézmények (<i>Oficinszkij Román</i>)	509
12.3. Hivatásos és népművészet (<i>Oficinszkij Román</i>)	511
12.4. Média (<i>Oficinszkij Román</i>)	515
12.5. Irodalom (<i>Ferenc Nagyija</i>)	517
<i>13. Értékfelmutatás, egység és elkülönülés a magyar kultúrában</i>	523
13.1. Új utakon (<i>Penckófer János</i>)	523
13.2. Kultúra- és irodalomszemléleti egység az 1990-es években (<i>Penckófer János</i>)	525
13.3. Kultúra-, közösség- és irodalomszemléleti különözés a 2000-es években (<i>Penckófer János</i>)	530
KRONOLÓGIA 1990–2009 (<i>Osztapec Jurij, Fedinec Csilla</i>)	534
IRODALOM	545

V. fejezet

NYELV ÉS NYELVPOLITIKA A HOSSZÚ 20. SZÁZADBAN

<i>1. A nyelvpolitika fogalma</i>	553
1.1. Mi a nyelvpolitika? (<i>Cserniczkó István, Melnyik Szvitlana</i>)	553
1.2. A nyelvpolitika korszakai a mai Kárpátalja területén a 20. században (<i>Cserniczkó István</i>)	554
1.3. A nyelvek státusa a különböző korszakokban (<i>Cserniczkó István</i>)	555
<i>2. Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén 1918-ig</i>	563
2.1. Etnopolitikai folyamatok és az államnyelv kérdése (<i>Fedinec Csilla, Gönczi Andrea</i>)	563
2.2. Oktatáspolitikai a millennium jegyében (<i>Fedinec Csilla, Gönczi Andrea</i>)	564
2.3. Magyarosító állami törekvések (<i>Fedinec Csilla, Gönczi Andrea</i>)	567
<i>3. Csehszlovákia nyelvpolitikai törekvései (1918–1939)</i>	572
3.1. Nemzetközi-jogi helyzet (<i>Cserniczkó István, Fedinec Csilla</i>)	572
3.2. Kisebbségvédelem, nyelvi jogok és állampolgárság (<i>Cserniczkó István, Fedinec Csilla</i>)	573
3.3. Nyelvi irányzatok (<i>Cserniczkó István, Fedinec Csilla</i>)	579
<i>4. Nyelvpolitika a területi revízió idején (1938–1944)</i>	584
4.1. A Kárpátaljai Kormányzóság lakosságának etnikai összetétele (<i>Cserniczkó István</i>)	584
4.2. Hivatalos kétnyelvűség (<i>Cserniczkó István</i>)	586
4.3. A ruszin nyelv és nyelvtan kérdése (<i>Cserniczkó István</i>)	589

5. <i>A Szovjetunió nyelvpolitikája (1945–1991)</i>	593
5.1. Nyelvpolitika Szovjet-Ukrajnában (<i>Csernicskó István, Melnyik Szvitlana</i>)	593
5.2. A szovjet nyelvpolitika kárpátaljai vonatkozásai (<i>Csernicskó István, Melnyik Szvitlana</i>)	596
6. <i>A független Ukrajna nyelvpolitikai törekvései</i>	606
6.1. Nyelvi helyzet Ukrajnában (<i>Csernicskó István, Melnyik Szvitlana</i>)	606
6.2. Nyelvpolitikai aspektusok (<i>Csernicskó István, Melnyik Szvitlana</i>)	609
6.3. A kárpátaljai nyelvi helyzet sajátosságai és nyelvpolitikai vonatkozásai (<i>Csernicskó István, Melnyik Szvitlana</i>)	615
KRONOLÓGIA 1919–2008 (<i>Csernicskó István, Fedinec Csilla</i>)	628
IRODALOM	633
A KÖTET SZERZŐI	639

14. táblázat. A kárpátaljai nyelvi irányzatok nyelvtervezési szempontból

	<i>Ruszinofil</i>	<i>Ukranofil</i>	<i>Ruszofil</i>
Kiválasztás	Új irodalmi nyelv a helyi nyelvjárások alapján.	Ukrán.	Orosz.
Kodifikáció	Szépirodalmi és tudományos publikációk, cikkek révén fokozatosan haladni az irodalmi norma megszilárdítása felé.	Grammatikák révén meghonosítani az ukrán irodalmi nyelvet (pl. Iván Panykevics nyelvtana).	A már kodifikált orosz irodalmi nyelv átvétele, ill. Szabó Eumén grammatikája.
Elterjesztés	Iskolai oktatás, egyházi és kulturális élet, lapok, folyóiratok.	Iskolai oktatás, egyházi és kulturális élet, politikai és közélet.	Iskolai oktatás, egyházi és kulturális élet.
Kidolgozás	Nem maradt rá idő.	Nem maradt rá idő.	Nem maradt rá idő.

4. Nyelvpolitika a területi revízió idején (1938–1944)

4.1. A Kárpátaljai Kormányzóság lakosságának etnikai összetétele

A Kárpátaljai Kormányzóság területén 1939. július 16–24. között vagyon- és népesség-összeírást végeztek. Ennek adatai alapján a régió 12.061 km²-nyi területén 667.561 fő élt. Abszolút többséget alkottak a ruszinok-ukránok (a hivatalos állami terminológia szerint: magyaroroszok). A legnagyobb kisebbséget nem a magyarok, hanem a jiddis anyanyelvűek alkották. A lakosság vallási megoszlása a következő volt: görög katolikus 61,9%, ortodox (pravoszláv) 17,2%, izraelita 12,1%, római katolikus 6%, református 2,2%, egyéb 0,6%.

15. táblázat. A Kárpátaljai Kormányzói Biztosság lakosságának anyanyelvi összetétele 1939 nyarán

	<i>Száma</i>	<i>Aránya (%)</i>
Ruszin	498.290	74,64
Magyar	57.562	8,62
Jiddis	61.092	9,15
Szlovák	24.818	3,72
Román	14.464	2,17
Német	9.340	1,40
Egyéb	1.995	0,30
<i>Összesen</i>	<i>667.561</i>	<i>100,00</i>

Összeállítva az alábbiak alapján: 1939. évi kárpátaljai nép-, földbirtok- és állatösszeírás eredményei. Budapest, 1940, Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal.

Az 1941. évi hivatalos népszámlálásnak a mai Kárpátalja területére vonatkoztatott adatai megerősítik, hogy a régióban abszolút többséget alkottak a ruszin/ukrán anyanyelvűek. A népszámlálási adatok alapján azonban a magyar anyanyelvűek aránya magasan meghaladja az 1939-es összeírás során rögzített 8,62%-os arányt. Ennek egyik oka, hogy a census adatai a Kormányzói Biztosság területénél nagyobb területre: az egész mai Kárpátaljára vonatkoznak. Másrészt 1939 és 1941 között sok ezer magyar hivatalnok, állami tisztviselő, katona, csendőr, tanár, egyéb értelmiségi stb. települt a régióba, illetve sok cseh és szlovák hagyta el a területet. Az 1939-ben még a régióban talált szlávok közül is többen távoztak Kárpátaljáról. Az elköltözők nagy része a galíciai emigránsok közül kerültek ki, akik nem kaptak állampolgárságot a magyar hatóságoktól. A ruszin anyanyelvűek arányát az is csökkentette a régióban, hogy egy miniszteri rendelet értelmében a csehszlovák korszakban állami tisztviselőként alkalmazott és ezért megbízhatatlannak nyilvánított ruszin vasutasok, postások és más hivatalnokok egy részét az ország belső vidékeire helyezték át. Tömegesen voltak a Szovjetunióba történő szökések is. A kutatók adatai szerint a Magyarországról Szovjetunióba szököttek száma 1939 és 1941 között meghaladta az öt és fél ezer főt, akik döntő többsége a szláv lakosság köréből kerültek ki.

16. táblázat. A lakosság anyanyelvi összetétele a mai Kárpátalja területére átszámítva az 1941. évi népszámlálás adatai alapján

	<i>Száma</i>	<i>Aránya (%)</i>
Ruszin, ukrán	502.329	58,77
Magyar	233.840	27,36
Jiddis	78.727	9,21
Szlovák	6.853	0,80
Román	15.602	1,82
Német	13.251	1,55
Egyéb	4.170	0,49
<i>Összesen</i>	<i>854.772</i>	<i>100,00</i>

Forrás: Kocsis Károly–Kocsis-Hodosi Eszter: *Ethnic Geography of the Hungarian Minorities in the Carpathian Basin*. Budapest, 1998, Geographical Research Institute and Minority Studies Programme. 86. o.

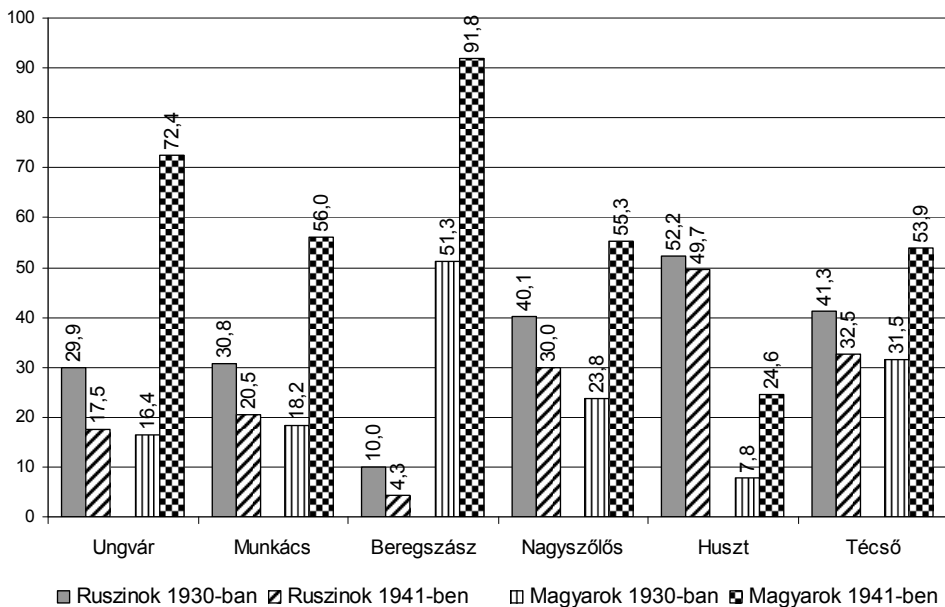
Különösen szembetűnő a magyarok térnyerése a városokban. Ungváron megnégyszereződött, Munkácson és Huszton megháromszorozódott, Beregszászban csaknem megduplázódott a magyarok aránya az előző, 1930. évi csehszlovák census eredményeihez mérten.

A magyar hatóságok a katonai közigazgatás 1939. július 7-i megszüntetését követően a Kárpátaljai Kormányzói Biztosság területére is kiterjesztették a magyar törvények hatályát, és igyekeztek megszervezni a magyar állami közigazgatást a régióban. Ez többek között azt jelentette, hogy Kárpátalján is fokozatosan hatályba léptek az úgynevezett „zsidótörvények”, melyek negatívan diszkriminálták a régió egyik legnagyobb létszámú kisebbségét.

A helyi egyházi vezetőknek és a csehszlovák korszakban közigazgatási hivatalt vállalt helyi lakosoknak az állam iránti lojalitását úgynevezett igazoló bizottságok előtt kellett

bizonyítaniuk. Ezek a bizottságok nagyrészt azokat minősítették megbízhatatlannak, akik az 1918 és 1939 közötti időszakban a csehszlovák államhatalmat támogatták, illetve akik az ukrán nyelvi és politikai irányzat hívei voltak. Különösen magas volt az állásukból elbocsátottak aránya a tanítók körében, akikről Marina Gyula, a Kormányzói Bizottság oktatási tanulmányi osztályvezetője úgy vélekedett, hogy közöttük nagy számban található az ukrán politikai irányzat hívei, és hogy az ukranofil politikai mozgalomban erősen érintettek voltak.

4. ábra. A ruszin és magyar lakosok aránya Kárpátalja jelentősebb településein az 1930. és az 1941. évi népszámlálások adatai alapján

Összeállítva az alábbiak alapján: Kocsis Károly–Kocsis-Hodosi Eszter:

Ethnic Geography of the Hungarian Minorities in the Carpathian Basin.

Budapest, 1998, Geographical Research Institute and Minority Studies Programme. 88–89. o.

4.2. Hivatalos kétnyelvűség

A magyar állam közigazgatási autonómiát ígért Kárpátalja lakosságának, ezért a régió közigazgatását szabályozó 6200/1939. számú miniszterelnöki rendelet ideiglenesnek tekintették. 1939 és 1944 között számos autonómia-tervezet dolgoztak ki a régió önigazgatásával kapcsolatban. Közülük a Teleki Pál miniszterelnök által 1940. július 23-án a parlament elé terjesztett, a Kárpátaljai Vajdaságról szóló törvénytervezet állt a legközelebb ahhoz, hogy a gyakorlatban is megvalósuljon, ám a miniszterelnök – befolyásos katonai vezetők nyomására – augusztus 5-én visszavonta a tervezetet.

Az autonómia kérdése ezt követően is többször felvetődött a budapesti és a helyi sajtóban és politikai életben, a kérdés megítélése az érintettek részéről azonban korántsem volt egyértelmű. Bródy András, Podkarpatszka Rusz első miniszterelnöke például többször is elégedetlenségét fejezte ki az autonómia bevezetésének halogatása miatt. Több magyarok lakta település (például Aknaszlatina, Técső, Visk) vezetése ugyanakkor úgy foglalt állást, hogy őket ne csatolják a ruszin közigazgatási egységhez. Fenczik István, a *Карпаторусский голос* [Kárpátorosz hang] című ruszofil lap szerkesztője pedig a kommunista veszélyre való hivatkozással utasította el az autonómia időszerűségét.

Mivel az autonómia nem jött létre, a 6200/1939. sz. rendelet alapján folyt a régió közigazgatása. Ez a rendelet vezette be a régió hivatalos kétnyelvűségét.

A dokumentum 11. § (1) pontja szerint „a kárpátaljai területen az állam hivatalos nyelve a magyar és a magyar-orosz” (azaz a ruszin/ukrán). Ezt a hivatalos kétnyelvűséget erősíti meg az 5800/1939. és a 18136/1939. számú miniszterelnöki rendelet is, melyek szerint Kárpátalján a „magyarorosz” nem nemzetiségi nyelv, hanem második államnyelv.

A 6200/1939. sz. rendelet kötelezően előírja a törvények mindkét nyelven való közzétételét. A hivatalokhoz, állami szervekhez „magyarorosz” nyelven is lehet fordulni, s ilyen esetben a választ a hivatalnak ezen a nyelven kell kiadnia.

Az állami közhivatalok nevét magyar és „magyarorosz” nyelven is fel kellett tüntetni, a hivatali helyiségekben kétnyelvű feliratokat, eligazító táblákat és hirdetményeket kellett kitenni. Az utcanevek, köztéri feliratok többsége szintén kétnyelvű volt. A hivatalos kétnyelvűség az igazságszolgáltatásra, a bíróságokra és a csendőrségre is kiterjedt. A honvédség egy 1939. augusztus 9-i rendelete értelmében azoknál a csapatoknál, ahol a „magyarorosz” ajkú legénység meghaladja a legénységi létszám 50%-át, a csapatnyelv a „magyarorosz”, de a vezénylési nyelv továbbra is a magyar marad. A Kárpátalján szolgálatot teljesítő tisztek számára előírták a helyi többségi lakosság nyelvének elsajátítását (egy éven belül meg kellett tanulniuk a nyelvet). A budapesti kormányzat iránymutatása szerint Kárpátalján a nyelvkérdés gyakorlati kérdés, és semmilyen körülmények között sem szabad belőle politikai problémát kreálni.

Azon települések esetében, melyek nevét a belügyminiszter két nyelven hagyta jóvá, a kétnyelvű megnevezést együttesen használták, például Kőrösmező/Ясиня, Szerednye/Середньое stb. Ám a 14500/1939. számú belügyminiszteri rendelettel megállapított kétnyelvű településnevekkel szemben több panasz is érkezett. Többek között a *Карпаторусский голос* [Kárpátorosz hang] című lap is elégedetlenségét fejezte ki, mert több település nevét magyarosította a rendelet. A magyarosításnak nem ez volt az egyetlen megnyilvánulása. 1941 augusztusában a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium elrendelte, hogy a visszacsatolt területeken az idegen hangzású családneveket a magyar hangzásnak megfelelően kell írni és használni, az utónevek esetében pedig a magyar megfelelőt kell feltüntetni.

A hivatali kétnyelvűségről szóló rendeletek gyakorlati megvalósítása érdekében Kárpátalján 1939. július 29-étől adták ki a helyi közigazgatás hivatalos, kétnyelvű lapját *Kárpátaljai Közlöny – Подкарпатский Вѣстникъ* címmel. A lapban két nyelven jelentek meg a kormányzóság rendeletei, hivatalos dokumentumai: a jobboldali hasáb magyar, a baloldali „magyarorosz” nyelven közölte a szövegeket.

A kormányzói biztos hivatala mellett külön fordítói irodát hoztak létre, amely rövid idő alatt valamennyi hivatali formanyomtatványnak, úrlapnak elkészítette a kétnyelvű vál-

tozatát. Kétnyelvű hivatalos és postai bélyegzők, vasúti menetrendek is készültek. Ezek megjelentetésére és sokszorosítására állami nyomdát alapítottak a terület székhelyéül kijelölt Ungváron.

A hivatalnokoknak kötelezően meg kellett tanulniuk a második államnyelvet. Ehhez 1939-ben 205 oldalas nyelvkönyvet adott ki a kormányzói biztos oktatási hivatala *Угорськоруська книга практики мови* [Magyarország nyelvgyakorló könyv] címmel, illetve nyelvtanfolyamokat szerveztek számukra. Nyelvtudásukról nyelvvizsga keretében kellett számot adniuk a tisztviselőknek. Kozma Miklós kormányzói biztos személyes példával (beiktatása során ígéretet tett a ruszin és a román nyelv elsajátítására, németül eleve jól beszélt), illetve a csendőrök körében pénzdíj kifizetésével ösztönözte a nyelvtanulást. A nem magyar ajkú hivatalnokoktól, állami tisztviselőktől pedig a magyar nyelv ismeretét követelte meg az állam. Számukra az ország belső vidékein szerveztek nyelvtanfolyamokat.

A magyarul nem beszélő polgári lakosság nyelvtudásával kapcsolatos hivatalos álláspont az volt, hogy számukra nem lehet kötelező a magyar nyelv ismerete, ám az iskolákban azt tantárgyként oktatni és tanulni kell, mert a magyar nyelv elsajátítása előnyükre válik, valamint – ahogyan Kozma Miklós kormányzói biztos fogalmazott a hivatalba iktatása alkalmából tartott sajtótájékoztatón 1940. szeptember 22-én – „lehetőséget és könnyebb boldogulást ad”.

A magyar nyelvpolitika a régió három nyelvi irányzata közül egyértelműen a ruszint támogatta, türe a nagyorosz irányt, gyakorlatilag betiltotta az ukrán nyelvi vonalat, és akadályozta az ukranofil mozgalom tevékenységét. A galíciai ukrán lapok behozatala is tilos volt. A *Нова Неделя* [Új Vasárnap] 1939. április 9-ei számában még olyan nyelvi program jelenhetett meg, mely a helyi ruszin népi nyelv használatát tartja követendőnek az „idegen és gyűlölt” ukrán nyelvvel szemben, de amely elismeri az orosz nyelv használatának szükségességét a gimnáziumokban és a felsőoktatásban. Hasonló elveket hirdetett Georgij Gerovszkij is, aki 1939-ben *Русская грамматика для народнических школ* [Orosz nyelvtan a népiskolák számára] címmel kiadott rövidke (mindössze 72 oldalas) tankönyve előszavában úgy véli, lehetetlen a nyelvtanban a nép nyelvét (ahogyan ő fogalmazott: a falusi nyelvet) használni. A ruszofil nyelvi irányzat programjának megfelelően amellet érvel, hogy az orosz irodalmi nyelv elsajátítása a műveltség megszerzésének és a más szláv nyelvűekkel való érintkezésnek az eszköze.

1940 tavaszán a vallás- és oktatásügyi hivatal felülvizsgáltatta a könyvtárak állományát, és a cseh, orosz és ukrán nyelvű könyveket, valamint a kommunista irodalmat elkobozták. Az ukrán nyelvi és politikai mozgalomban való vezető szerepe miatt előbb felfüggesztették, majd betiltották a Proszvita Társaság működését. Vagyonát, ingatlanjait elkobozták. A csehszlovák korszakban Galíciából Kárpátaljára érkezett és elsősorban ukranofil tanítókat kitiltották az iskolákból, és megszüntették az ukrán orientációjú Kárpátaljai Pedagógiai Társaság működését is. A helyi sajtóból eltűnt az *ukrán* etnonima használata, csak a magyarországi és a ruszin/rutén jelenhetett meg. Ehhez hasonlóan eltűnt a régió Kárpáti Ukrajnaként való megnevezése is, s egyre gyakoribbá vált a Kárpátalja szó használata. A Kárpáti Ukrajna hivatalos lobogójaként használt kék-sárga zászló nem jelenhetett meg az ünnepi rendezvényeken. Helyette a Rákóczi hű népeként (*gens fidelissima*) emlegetett ruszinoknak a piros-kék színekből álló zászlót kellett használniuk (ezek a Rákóczi család színei is). Az Avgusztin Volosin vezette kárpátukrán állam hivata-

los himnuszául választott *Ще не вмерла Україна* kezdetű helyett Alekszandr Duchnovics *Подкарпатскій Русини* című szövegét használták ruszin himnusként Kárpátalján.

Kozma Miklós kormányzói biztos 1941. május 1-jén kijelentette: „a Kárpátalján élő ruszin nép nem nagyorosz, nem ukrán, hanem tisztán és kizárólag ruszin”. Kozma egyik 1938-ban írott tanulmányában arra is megtaláljuk a választ, mi célból tartotta kívánatosnak és támogatta Magyarország az önálló ruszin nép gondolatát: „A ruszin–magyar kapcsolat bástyát és védelmet jelent az orthodox és pánszláv politikai nyomás ellen, életképessé teszi Ruszinszkrét és erősebbé Magyarországot. [...] A pánszláv gondolattal szemben alkalmazott *divide et impera* [latin: oszd meg és uralkodj] elv egyenest megkívánja, hogy a nem ukrán ruszin nép ne csatoltassék egy újonnan alakítandó Ukrajnához, mert a Kárpátoktól délre fekvő földrajzi helyzetre való tekintettel ennek a hatszázezres kis népnek és területnek Ukrajnához való csatolása a kezdő állami életét élő Ukrajnát azonnal hatalmas és a Duna völgyébe belejárású európai tényezővé tenné”.

4.3. A ruszin nyelv és nyelvtan kérdése

A kis ruszin nemzet önállóságának megteremtésében kiemelt szerep jutott az önálló ruszin nyelv és annak irodalmi változata kidolgozásának. Ennek jegyében szorgalmazta kezdetől fogva Kozma Miklós egy új ruszin grammatika kidolgozását, mely alapjául szolgálhat a nyelvi kodifikációnak. 1940 nyarán Ungváron, a kormányzói biztosság kiadásában jelent meg a *Грамматика угрорусского языка для средних учебных заведений* [Magyarország nyelvtan a középszintű oktatási intézmények számára] című nyelvtankönyv. Szerkesztőbizottságát Ilniczky Sándor, Perényi kormányzói biztos tanácsadója vezette. A kormányzói biztos Teleki Pál miniszterelnöknek írott levelében úgy vélte, a grammatika „egyrészt megszünteti a két évtized óta tartó kárpátaljai nyelvi harcot [...], másrészt akadályt emel a külföldi (ukrán, nagyorosz) nyelvek használata következtében érezhető elidegenedő hatásnak is”. Marina Gyula vallás- és oktatásügyi osztályvezető írt előszót a kiadványhoz (emiatt sokan Marina-féle nyelvtanként emlegetik a kiadványt). Ebben kiemelte a nyelvtan jelentőségét, és szükségesnek tartotta a Volosin által 1907-ben és 1919-ben kiadott nyelvtanokban foglalt elvekhez való visszatérést. A később az ukrán politikai és nyelvi irányzatot követő Volosin ugyanis a 20. század elején két nyelvtant *Gyakorlati kisorosz (rutén) nyelvtan*, (1907), illetve *Методическая грамати́ка карпато-руського языка для 2-го класа народної школи* [Kárpáti ruszin nyelvi módszertan a népiskolák 2. osztálya számára], (1919) és egy ábécéskönyvet (*Азбука и перва чытанка для первого класа народних школ на русском язици* [Ruszin ábécé és olvasókönyv a népiskolák első osztálya számára], (1913) jelentetett meg, melyekbe a helyi nyelvjáráások számos elemét építette be. Volosin köteteinek akkori szerkesztési elveit a Magyar Tudományos Akadémia is jóváhagyta.

Marina az 1940–1941-es tanévtől kezdve kötelezővé tette a szerkesztőbizottság által kidolgozott nyelvtan használatát a kárpátaljai oktatási intézményekben. A grammatika által kodifikált nyelvváltozat azonban – csakúgy, mint a korszakban ruszin nyelven megjelent legtöbb írásmű nyelvezete – alig valamiben különbözött az orosz irodalmi nyelv normáitól. Ahogyan a nyelvtan egyik kritikusa fogalmazott: „nyelve azonban csaknem teljesen a legtisztább orosz irodalmi nyelv”. Néhány helyi nyelvjárási elem beemelése

mellett a legfőbb különbséget az jelentette az orosz nyelvű szövegekhez képest, hogy az 1918-ban befejeződött orosz helyesírási reform előtti ortográfiát használta.

Ez a tankönyv sem oldotta meg azonban a nyelvi problémát. Ezt jelzi például, hogy 1941-ben az ungvári, a munkácsi és a huszti gimnáziumok orosznyelv-tanárai, Georgij Gerovszkij és Vaszil Krajnyanica vezetésével 78 oldalas brosúrában fogalmazták meg kritikáikat a „magyarorosz” nyelvtannal szemben. A kritika látszólag visszhangtalan maradt.

Nyilván a fentiekkel is magyarázható, hogy 1941-ben megjelent Harajda János *Грамматика руського языка* [Ruszin nyelvtan] című új nyelvtana, és az 1941/1942-es tanévtől már ennek a használata volt kötelező a gimnáziumokban, és ennek alapján születtek a népiskolák számára írott tankönyvek. A 143 nyomtatott oldal terjedelmű grammatika nem teljes leíró nyelvtan és nem is oktatási célú tankönyv. Ahhoz, hogy valóban teljes, kodifikációs célú leíró nyelvtanná válhasson, hiányozik belőle egyes nyelvi szintek (például a szóképzés) tárgyalása. Közvetlenül oktatási célokra való használatát pedig az korlátozta, hogy szinte teljesen kimaradtak belőle olyan területek, mint például a helyesírás. Megjelenését követően a Harajda által kidolgozott nyelvtan szolgált alapjául a Kárpátalján ruszin nyelven készülő hivatali szövegeknek, ezt vették figyelembe, amikor a *Kárpátaljai Közönség – Подкарпатський Вѣстникъ* számára készítettek fordításokat. Ez a grammatika volt a nyelvi mintája a korszakban ruszin nyelven megjelenő lapok és folyóiratok többségének is.

A nyelvkérdés politikai súlyát jelzi, hogy Kozma Miklós kormányzói biztos személyes odafigyelésével tüntette ki Harajda nyelvtanának elkészülését. Sőt, mint már említettük, az ő javaslatára került be a ruszin ábécébe egy újabb, 34. betű: a „ъ” [ѣор]. Ugyanakkor ez az eset is arról tanúskodik, hogy az önálló ruszin irodalmi nyelv megteremtése nem nyelvi vagy nyelvészeti, hanem nyelvpolitikai kérdés volt, mely nemzetpolitikai céloknak volt alárendelve.

A kormányzó külön rendeletben tette kötelezővé a Harajda-féle nyelvtan használatát, és a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1941. évi 27.300. számú rendelete tette azt hivatalossá.

A politikai támogatással kidolgozott új nyelvtan és a rövid idő alatt mesterségesen kodifikált irodalmi nyelvi norma mindennapi használata egyáltalában nem volt egyszerű, és nem mindenki fogadta lelkesen a régióban. Az ukrán emigráció sem értékelte pozitívan az önálló ruszin irodalmi nyelv kodifikációjára és az iskolai oktatás révén történő elterjesztésére irányuló magyar kísérleteket, és rámutatott az erőltetés során jelentkező nehézségekre. A Prágában megjelenő *Насмын* [Támadás] című ukrán lap 1940. március 16-i számában például ezt olvashatjuk a kárpátaljai iskolai viszonyokról: „A magas tandíjon túl az is hozzájárul a nagy számú iskolaelhagyáshoz, hogy az úgynevezett orosz osztályokban lehetetlen nyelvi állapotok uralkodnak. A tantárgyak több mint 60%-át (történelem, földrajz, fizika, természetrajz, számtan) kizárólag magyarul tanítják, a többit pedig az összetákolt magyar-orosz nyelven. A polgári iskolák számára nincs semmiféle tankönyv. Az ukrán és a kárpátorosz (Panykevics-féle) nyelvtanokat elégették, s helyette a tananyagot ezen a mesterséges nyelven diktálják.”

A ruszin nép és nyelv önállóságának megteremtése volt a kiemelt célja a magyar állam erkölcsi, politikai és pénzügyi támogatását mindvégig élvező, 1941. január 26-án Ungváron alapított Kárpátaljai Tudományos Társaságnak [Подкарпатское Общество Наукъ]. A KTT megkapta a betiltott ukrán orientáltságú Proszvita vagyonát és ungvári

székházát, és a kormányzói biztos a rendelkezésére bocsátotta a hivatal mellett még 1939-ben létrehozott nyomdát.

A Ruszin Akadémiaként is emlegetett KTT a vidék neves tudósait (elsősorban a történészeket, nyelvészeket, irodalomárokat és néprajzkutatókat) tömörítette. A Társaság működésének rövid ideje alatt (1944-ben, a szovjet csapatok Kárpátaljára érkezésével szűnt meg) jelentős szerepet játszott a régió tudományos és kulturális életének felpozíciójában, a közművelődésben. A KTT 1941 és 1944 között megjelenő *Зоря – Hajnal* című kétnyelvű tudományos folyóirata mellett 92 kötetet adott ki. Ezenkívül *Литературна Неделя* [Irodalmi Vasárnap] című lapja kéthetente jelent meg, háromezer példányban.

A tudományos és tudománynépszerűsítő tevékenység mellett a KTT legfontosabb célja és feladata az önálló ruszin irodalmi nyelv normáinak kidolgozása és kodifikálása volt. Már az alakuló ülésen megfogalmazták, hogy a nyelvi polémiában „sem az orosz, sem az ukrán irányzatra nem támaszkodnak, hanem a ruszin (rutén) népi nyelv alapjaira épített nyelven jelentetik meg kiadványaikat”. A KTT első elnöke, a már korábban is a ruszinofil irányzat híveként ismert akadémikus, Hodinka Antal programadó beszédében kijelentette: „meg kell teremteni a ruszin nép olyan sajátos irodalmi nyelvét, amely sem a nagyorosz, sem az ukrán nyelvre, hanem az itteni nép között évszázadok során kifejlődött ruszin népi nyelvre támaszkodva alakulhat ki”. A történészként és nyelvészként egyaránt ismert Hodinka meggyőződése szerint „helytelen és merész mondóka azt állítani, hogy az itteni ruszin népnek 4 vagy 5 nyelvjárásra tagozódó parasztnyelvből nem lehet irodalmi nyelvet fejleszteni”. A fentiekhez hasonló szellemben fogalmaz Bonkáló Sándor a *Зоря – Hajnal* első számában megjelent tanulmányában. „A keleti szláv nyelvek: az orosz, ukrán, fehérorosz (belorusz) és a kárpátaljai ruszin közös alapból indultak ki, de századokon keresztül más és más irányban fejlődtek, minek folytán hang-, alak- és mondattanuk és főleg szókincsük annyira eltérő, hogy mindegyikük önálló nyelvet alkot” – fogalmazza meg Bonkáló elméletének kiindulási alapját, majd leszögezi: „A kárpátaljai ruszinokat kivéve már minden szláv nép kiábrándult az irodalmi pánszlávizmusból és ma a saját nyelvén ír. Minden nép megkövetelheti, hogy a saját nyelvén szóljanak hozzá és minden nyelv alkalmas arra, hogy irodalmi nyelvvé fejlesszék.”

A ruszin irodalmi nyelv kodifikálásában jelentős lépés volt a KTT által 1941-ben kiadott Harajda-féle nyelvtan. Ennek a grammatikának és a KTT által kiadott publikációknak a nyelvezetét elemezve azonban meglepő következtetésre juthatunk. A Társaság vezetői a nyelvi vernakularizáció elvét hirdették, vagyis amellet foglaltak állást, hogy a ruszin irodalmi nyelvet a helyben, Kárpátalján beszélt nyelvjárásokra (főként a máramarosi dialektusra), a 18. századi ruszin irodalmi művek nyelvezetére, valamint az egyházi szláv nyelvre kell alapozni, és az irodalmi nyelvet közelíteni kell a népi nyelvhasználathoz. És bár a helyi szláv nyelvjárásokban máig erős magyar nyelvi hatás fedezhető fel (elsősorban a szókészletben, de más nyelvi szinteken is), mind Harajda nyelvtana, mind pedig a KTT által kiadott munkák nyelvezete gyakorlatilag mentes a magyar nyelvi kontaktus-hatásoktól. Sokkal kevésbé sikerült azonban kivonniuk magukat a korabeli ruszin szerzőknek az orosz irodalmi nyelvi norma hatása alól, ezért szövegeik mondat szerkesztése erősen közelíti az orosz szintaxist.

A *Зоря – Hajnal* című folyóiratban és a KTT által kiadott kötetekben megjelent nyelvészeti tárgyú tanulmányok mellett az irodalomtörténeti, néprajzi és történelmi írások is a sajátos és különálló ruszin kultúra és nyelv létezését igazolták.

A magyar nyelvpolitika az oktatást is erőteljesen felhasználta saját céljai érdekében. A 133200/IX. számú rendelet alapján 1939 szeptemberétől valamennyi kárpátaljai iskolában kötelező tantárgy lett a magyar nyelv. A magyar tannyelvű gimnáziumokban viszont a ruszin nyelv lett kötelező tantárgy. Az anyanyelv és a latin mellett ez az egyetlen oktatott nyelv a kárpátaljai magyar tannyelvű oktatási intézményekben.

A magyar hatóságok a hatalomátvételt követően szinte azonnal megszüntették a román tannyelvű iskolákat. Az 1940–1941-es tanévben már csak a ruszinok, szlovákok és németek rendelkeztek anyanyelven oktató iskolákkal, valamint a zsidó felekezeti iskolákban oktattak kisebbségi nyelven. Fokozatosan visszaszorították a ruszin nyelvű oktatást is, például a percesenyi, bilkei gimnázium bezárásával. 1939 nyarán az ukrán mozgalom helyi hívei hiába kérelmezték Perényi kormányzói biztosnál a Proszvita működésének engedélyezését és az ukrán nyelvű oktatás bevezetését.

Jelentős változást hozott a kárpátaljai iskolákban a pedagógusok cseréje. Az ukranofil tanítók nem kaptak állást, helyettük ruszinofil vagy pedig az ország belsejéből érkezett tanerőt alkalmaztak. A csehszlovák pedagógus-oklevéllel rendelkező tanítókat csak külön miniszteri engedéllyel lehetett alkalmazni.

Azokon a településeken, ahol legalább tíz magyar gyerek volt, magyar iskolát kellett nyitni. Ennek a rendelkezésnek a következtében sorra nyíltak a magyar iskolák vagy magyar tannyelvű tagozatok olyan településeken, ahol egyébként a ruszinok alkották a lakosság abszolút többségét. 1941-től a zsidó gyerekek aránya nem haladhatta meg a tanulói létszám hat százalékát a magyar tannyelvű iskolákban. Számukra külön osztályokat nyitottak, illetve felekezeti iskolába irányították őket.

Ugyanakkor az oktatási hatóságok megpróbálták meggátolni, hogy a ruszin gyerekek tömegesen magyar tannyelvű iskolába járjanak. Ennek érdekében elrendelték, hogy magyar tannyelvű iskolába csak az a ruszin gyerek íratható, aki már beszéli a magyar nyelvet, s akinek szülei ezt írásban kérelmezik. A nemzetiségi iskolákban a harmadik osztálytól volt kötelező tantárgy a magyar nyelv és irodalom. Ezekben az iskolákban a magyar nyelv és irodalom mellett a nemzeti nyelv és irodalom is kötelező érettségi tárgy volt.

Az 1942–1943-as tanévtől a ruszin tannyelvű ungvári görög katolikus tanítóképzőben bevezetik egyes tantárgyak (ének, rajz, testnevelés) magyar nyelven való oktatását. 1940-től a ruszin nyelvet a nyíregyházi líceumban és tanítóképzőben is oktatják.

Az ország más vidékeiről Kárpátaljára érkezett és a helyi szláv lakosság nyelvét nem ismerő tanárok számára nyelvtanfolyamokat szerveztek. Azok számára, akik a nem magyar tannyelvű iskolákban oktattak, havi 30 pengő összegű pótdíjat számfejtettek. Ugyanilyen pótdíjban részesültek azok a nem magyar anyanyelvű tanerők is, akik a nemzetiségi nyelven oktató gimnáziumok magyar tagozatán is tanítottak. A ruszin pedagógusok magyar nyelvtudásának fejlesztése érdekében nyelvtanfolyamokat szerveztek.

A csehszlovák korszak után ismét hatalomváltást ért meg Kárpátalja lakossága, ami együtt járt az államnyelv megváltozásával is: a „csehszlovákot” a magyar váltotta fel. A Magyar Királyság is autonómiát ígért a régió többségi lakosságát alkotó szláv közösségnek, ám ennek megvalósítására ezúttal sem kerülhetett sor. Ehelyett a Podkarpatszka Ruszhoz hasonló módon működő, viszonylagos önállóságot élvező Kárpátaljai Kormányzói Biztosság keretében szervezték meg a régió közéletét.

A magyar hatóságok a magyar mellett második államnyelvként kezelték a ruszin (magyarorosz) nyelvet. A csehszlovák korszakban egymással vetélkedő három nyelvi irányzat

(ruszinofil, ruszofil és ukranofil) közül a magyar kormányzat egyértelműen a ruszin orientáció támogatása és megerősítése mellett döntött. Az orosz irányzatot türtö, az ukránt pedig tiltotta a magyar nyelvpolitika. Az állam tehát a helyiek helyett döntött a nyelvi kérdésben.

A nyelvpolitikai irány kijelölése mögött Magyarország stratégiai, politikai érdekei húzódtak meg: a magyar politikai törekvések számára előnyös volt egy önálló kis szláv nép, amelynek az orosz és ukrán nemzetudattól eltérő identitása megerősítéséhez szükség volt egy önálló ruszin irodalmi nyelv kialakítására. Ennek érdekében Magyarország erkölcsileg, politikailag és anyagilag is jelentősen támogatta a helyi értelmiségiek ez irányú törekvéseit, elsősorban a Kárpátaljai Tudományos Társaság (KTT) megalapításával.

A Kárpátalján élő más kisebbségek helyzete nem volt kedvező ebben az időszakban. A románok és a szlovákok anyanyelven oktató iskoláit bezárták. A vidék legnagyobb kisebbségének számító (és a 20. század közepére már jelentős részben nyelvileg magyarra vált) zsidó lakosságot a holokauszt során lényegében megsemmisítették.

5. A Szovjetunió nyelvpolitikája (1945–1991)

5.1. Nyelvpolitika Szovjet-Ukrajnában

Szovjet-Ukrajna nyugati részeinek nyelvi helyzete lényegesen különbözött a többi régió helyzetétől. Nyugat-Ukrajna területei csak a 20. század első harmadának végén, közepén kerültek szovjet befolyás alá, a keleti és déli területek nagyobb része viszont már évszázadok óta az orosz, később pedig a szovjet birodalom fennhatósága alá tartoztak.

A Szovjetunió Ukrajnában folytatott nyelvpolitikáját több szempontból elemzik a szakértők. A kutatók többsége – így például Lada Bilanyuk, Aneta Pavlenko – oroszosításként értékeli azt a politikát, amit a szovjet hatalom internacionalista politikaként hirdetett. Larisa Maszenko és mások viszont úgy vélik, hogy a Szovjetunió által folytatott nemzetiségi és nyelvpolitika kimeríti a lingvicizmus és a nyelvi genocídium (angolul: *linguicide*; a latin *lingua* 'nyelv' és *caedo* – 'ölni' szóból) fogalmát.

A lingvicizmus (angolul: *linguicism*) a nyelvi diszkrimináció egyik típusa. Olyan ideológiák, cselekvési módok és struktúrák összefoglaló neve, melyek a nyelvi alapon elkülönülő közösségek közötti egyenlőtlen hatalommegosztást és annak hosszú távú fenntartását segítik elő. A nyelvi genocídium az a gyakorlat, amikor egy nyelv használatát tiltják a mindennapokban, illetve amikor akadályozzák ennek a nyelvnek a megjelenését az iskolai oktatásban. A lingvicizmus és a nyelvi genocídium terminust az ukrán nyelvészetben rendszerint az ukrán nyelvvel kapcsolatos szovjet nyelvpolitika kapcsán szokták emlegetni, de a kisebbségek nyelvének jogi helyzetére is vonatkoztatható. A terminust elsőként Jaroszlav Rudnickij alkalmazta az ukrainai nyelvi helyzet leírására 1967-ben Münchenben megjelent *Language rights and Linguicide* című könyvében.

A szovjet nyelvpolitika egyik jellemző sajátossága volt, hogy hivatalosan, *de jure* a Szovjetunióknak nem volt államnyelve, elvileg minden nemzetiség és nyelv egyenjogú volt. Ám a tagköztársaságokban olyan feltételeket teremtett a központi hatalom, melyek következtében az orosz nyelv politikai, gazdasági, ideológiai és nem utolsósorban hadászati okokból kivételezett helyzetet élvezett. Kezdetben az orosz nyelv vezető szerepét a pártbizottságok ülésein fogalmazták meg. Később azonban, amikor kihirdetésre ke-

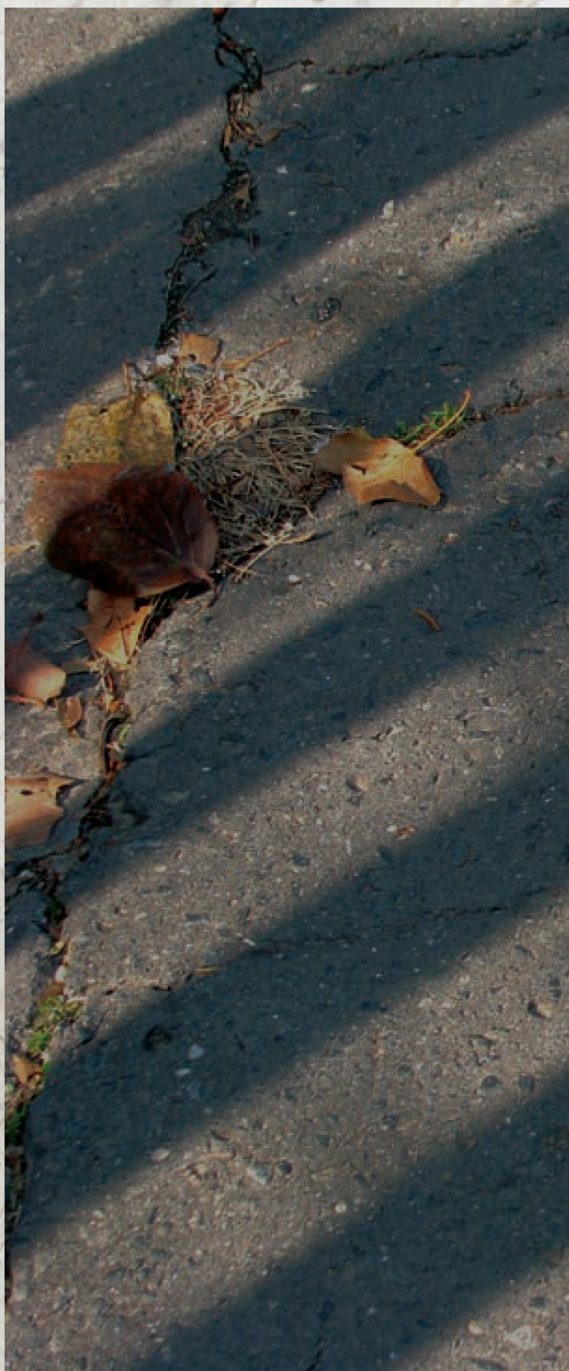
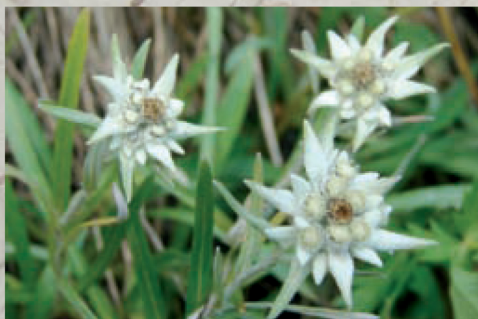
A KÖTET SZERZŐI

- CSERNICSKÓ István, PhD (nyelvtudomány), a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola rektorhelyettese, a Hodinka Antal Intézet igazgatója (Beregszász, Ukrajna)
- FEDINEC Csilla, PhD (neveléstudomány), a Magyar Tudományos Akadémia Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézetének tudományos munkatársa (Budapest, Magyarország)
- FERENC Nagyija, a filológiai tudományok kandidátusa, az Ungvári Nemzeti Egyetem Filológiai Kara Ukrán Irodalom Tanszékének docense (Ungvár, Ukrajna)
- GÖNCZI Andrea, PhD (történelemtudomány), a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Történelemtudományi Tanszékének docense (Beregszász, Ukrajna)
- KICSERA Viktor, PhD (történelemtudomány), az Ungvári Nemzeti Egyetem Történelem Kara Ukrajna Történelme Tanszékének docense (Ungvár, Ukrajna)
- LENGYEL Mihajlo, a közgazdaságtudomány doktora, professzor, az Ungvári Nemzeti Egyetem Nemzetközi Kapcsolatok Kara Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Tanszékének vezetője (Ungvár, Ukrajna)
- MELNYIK Szvitlana, a filológiai tudományok kandidátusa (nyelvtudomány), a Kijevi Tarasz Sevszenko Nemzeti Egyetem Filológiai Intézetének oktatója (Kijev, Ukrajna)
- MILOVÁN Orsolya, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara Politikatudományi Doktori Iskolájának hallgatója, a Nézőpont Intézet elemzője (Budapest, Magyarország)
- MOLNÁR D. István, a Debreceni Egyetem Földtudományok Doktori Iskolájának hallgatója (Debrecen, Magyarország), a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Földtudományi Tanszékének tanára, a Hodinka Antal Intézet fiatal kutatója (Beregszász, Ukrajna)
- MOLNÁR József, PhD (földtudományok), a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Földtudományi Tanszékének megbízott docense (Beregszász, Ukrajna)
- OFICINSZKIJ Román, a történelemtudomány doktora, az Ungvári Nemzeti Egyetem Történelem Kara Ukrajna Történelme Tanszékének professzora (Ungvár, Ukrajna)
- OSZTAPEC Jurij, a politikatudomány kandidátusa, az Ungvári Nemzeti Egyetem Politológia Tanszékének docense, a Társadalomtudományi Kar dékánja, a Politikai Regionalizmus Kutatóintézet tudományos főmunkatársa (Ungvár, Ukrajna)
- PANOV Alen, PhD (történelemtudomány), Ukrajna Nyíregyházi Főkonzulátusának konzulja (Nyíregyháza, Magyarország)
- PAPP Z. Attila, PhD (szociológia), a Magyar Tudományos Akadémia Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézetének tudományos munkatársa (Budapest, Magyarország)
- PENCKÓFER János, PhD (irodalomtudomány), a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Filológiai Tanszékének tanára (Beregszász, Ukrajna)

- ROZLUCKA Halina, a pedagógiai tudományok kandidátusa, az Ungvári Nemzeti Egyetem Társadalomtudományi Kara Pedagógia és Pszichológia Tanszékének docense (Ungvár, Ukrajna)
- SANDOR Fegyir, a szociológiai tudományok kandidátusa, docens, az Ungvári Nemzeti Egyetem Földrajz Kara Turizmus Tanszékének vezetője (Ungvár, Ukrajna)
- STARK Tamás, a történelemtudomány kandidátusa, a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének tudományos főmunkatársa (Budapest, Magyarország)
- SZARKA László, a történelemtudomány kandidátusa, a Magyar Tudományos Akadémia Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézetének tudományos tanácsadója (Budapest, Magyarország), a Selye János Egyetem Tanárképző Karának dékánja (Komárom, Szlovákia)
- SZKIBA Ivanna, a történelemtudomány doktora, az Ungvári Nemzeti Egyetem Történelem Kara Ukrajna Történelme Tanszékének docense (Ungvár, Ukrajna)
- TOKAR Marian, PhD (történelemtudomány), az Ungvári Nemzeti Egyetem Társadalomtudományi Kara Politológia Tanszékének docense, a Politikai Regionalizmus Kutatóintézet tudományos főmunkatársa (Ungvár, Ukrajna)
- VEHES Mikola, a történelemtudomány doktora, professzor, az Ungvári Nemzeti Egyetem rektora, a Társadalomtudományi Kar Politológia Tanszékének vezetője, a Politikai Regionalizmus Kutatóintézet igazgatója (Ungvár, Ukrajna)
- VIDNYÁNSZKY István, a történelemtudomány doktora, professzor, az Ukrán Nemzeti Tudományos Akadémia Ukrajna Történelme Intézete világtörténelem és nemzetközi kapcsolatok osztályának vezetője, Ukrajna érdemes tudományos dolgozója (Kijev, Ukrajna)
- ZADOROZSNIJ Volodimir, a történelemtudomány doktora, az Ungvári Nemzeti Egyetem Történelem Kara Ukrajna Történelme Tanszékének professzora (Ungvár, Ukrajna)
- ZAN Mihajlo, PhD (történelemtudomány), az Ungvári Nemzeti Egyetem Társadalomtudományi Kara Politológia Tanszékének docense, a Politikai Regionalizmus Kutatóintézet tudományos főmunkatársa (Ungvár, Ukrajna)
- ZSULKÁNICS Nelja, a történelemtudomány doktora, az Ungvári Nemzeti Egyetem Nemzetközi Kapcsolatok Kara Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Tanszékének docense (Ungvár, Ukrajna)

Budapest, Prága, Pozsony felől – Kárpátalja; Moszkva, Kijev, Lemberg felől – Kárpátontúl. A könyv, amelyet kezében tart az olvasó, magyar és ukrán szakemberek együttes munkájával készült kollektív monográfia, amely egyszerre jelenik meg magyar nyelven Magyarországon és ukránul Ukrajnában, hogy ugyanaz az ismeretanyag hozzáférhetővé váljon mind a magyar, mind pedig az ukrán olvasó számára. Bízunk benne, hogy a továbblépésnek ez egy új, a nemzeti perspektívákon túlmutató, a régió valódi historikumára koncentrált alternatíváját kínálja. Hogy mennyire produktív és követésre méltó ez a fajta megközelítés, arról majd az utánunk következő nemzedékek Kárpátaljával foglalkozó történései döntenek. És persze a két ország és Kárpátalja elfogulatlan történelemképet igénylő olvasói, akik visszaigazolhatják és megerősíthetik szándékaink jogosultságát.

ISBN 978 963 446 596-6

9 789634 465966

Ára: 4500 Ft